

Německo a rozdělená Evropa

Timothy Garton Ash: In Europe's Name: Germany and the Divided Continent. Jonathan Cape (London), Random House (New York) 1993, 680 stran.

Dlouho očekávaná historická studie Gartona Ashe *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* (Jménem Evropy: Německo a rozdělený kontinent) vyšla koncem roku 1993 souběžně v Londýně a v New Yorku, tj. více než dva měsíce po vydání německého překladu! Její autor, anglický novinář a esejista, Timothy Garton Ash, je už řadu let znám svými inteligentními reportážemi o východní Evropě. Předtím studoval v Oxfordu nejnovější dějiny, především Německa, a naučil se polsky. Takto vyzbrojen, začal objevovat pro západní čtenáře tu „druhou Evropu“. V roce 1981 mu vyšla kniha o NDR (*Und willst Du nicht mein Bruder sein... Die DDR heute*), v roce 1983 o polské Solidaritě (*The Polish Revolution*) a v roce 1989 kniha esejí o východní Evropě (*The Uses of Adversity*), za niž získal Prix Européen de l'Essai. Jeho reportáž Laterna Magica považují vůbec za to nejlépe napsané o „sametové revoluci“, co bylo v jakémkoli jazyce vydáno. Britská televizní společnost Grenada ho za ni odměnila titulem Komentátor roku. Jeho předposlední kniha je souborem reportáží o revolucích 1989, která vyšla ve 14 jazycích. V současné době je Garton Ash „fellow“ na St. Antony's College v Oxfordu.

Hlavním tématem jeho poslední knihy – *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* – je podle autorových vlastních slov *Ostpolitik*, tj. západoněmecká metoda jak omezit či překonat „jaltské“ rozdělení Německa a Evropy – v komplikované interakci mezi Bonnem, Moskvou, Berlínem, Varšavou, Washingtonem atd., a to v její oficiální i neoficiální podobě, odhalující její rub i líc. Svůj záměr autor realizuje na základě jedinečných pramenů, včetně dokumentů z archivu STASI, dále osobní pozůstalosti Willyho Brandta, poznámek Helmuta Schmidta, Egona Bahra, interview s Helmutem Kohlem, s Hans-Dietrichem Genscherem, s Eduardem Ševardnadzem a s Erichem Honeckerem (ve vězení).

Autor identifikuje *Ostpolitik* s podstatou německé otázky po roce 1949. Jalta zjednodušila německou otázku tím, že z ní učinila otázku celoevropskou či celosvětovou: rozdělení Německa způsobilo i rozdělení Evropy a postupně i celého světa na dva bloky. Ve střední Evropě mělo toto rozdělení zabetonovanou podobu symbolicky znázorněnou berlínskou zdí a železnou oponou. *Ostpolitik* byla specifickým německým pokusem překonat – z bonnské perspektivy – po roce 1961 tento bezvýchodný stav.

Ostpolitik zatím měla dvě fáze. První z nich skončila zhruba v roce 1973 podepsáním série bilaterálních smluv s tehdejšími SSSR a se sousedy SRN. Jak víme, sovětská invaze do Československa v srpnu 1968 bonnskou *Ostpolitik* sice zpomalila, ale nepřerušila. Zato ji – proti vůli Bonnu – zastavila sovětská invaze do Afghánistánu, zákrok polské vlády proti Solidaritě a zahájení „druhé“ studené války za Reaganovy prezidentury. Teprve na konci 80. let vstoupila bonnská *Ostpolitik* do své druhé aktivní fáze, která byla přerušena rozpadem komunistického bloku. Podle autora měla tři komponenty, které bývaly často promíchány: *Deutschlandpolitik* (tj. vůči NDR a Berlínu), *Osteuropapolitik* (tj. vůči státům východní Evropy, což prakticky znamenalo polsko-německé záležitosti) a *Russlandpolitik*, jež se stala nejdůležitějším počátečním elementem *Ostpolitik*. Již v roce 1954 se sice kancléř Adenauer pokusil dosáhnout přímé dohody s Moskvou navázáním diplomatických styků mezi SRN a SSSR. Protože však odmítal uznat východoněmecký režim (Hallsteinova doktrína), který krvavě potlačil svých vlastních občanů 17. 6. 1953, dostala se Adenauerova východní politika do slepé uličky.

Adenauerovskou dvoukolejnou politiku nahradil koaliční tandem Brandt–Scheel novou *Ostpolitik*, operující na základě trojúhelníku Bonn–Berlín–Moskva. Jak Garton Ash přesvědčivě dokazuje, snažila se bonnská *Ostpolitik* prezentovat v Moskvě německou otázku jako celoevropskou, a tak si udržet podporu západních spojenců, NATO a USA.

Přednostní souhlas Moskvy znamenal postavit v další fázi jednání nepopulární Ulbrichtův režim v NDR před *fait accompli*, což se v řadě otázek podařilo. Tímto fenoménem se nechal autor ovlivnit při volbě názvu knihy, který v sobě skrývá jemné varování: *Uvědomila si Evropa, že Bonn jednal v Moskvě jejím jménem? Jednal Bonn v prospěch celé Evropy, anebo jen v prospěch Němců? Kde je záruka, že se z „evropského Německa“ nakonec nevyklube „německá Evropa“?*

První ze série „východních smluv“ byla moskevská dohoda mezi SRN a tehdejší SSSR ze srpna 1970, kterou Brežněv považoval za triumf, protože se zdálo, že Bonn přistoupil na hlavní sovětské požadavky: uznal Jaltu, tj. potvrdil sovětské středoevropské impérium sahající až k Labi, včetně opětného pokoření tehdejšího Československa; poprvé de facto oficiálně uznal NDR (s určitými kosmetickými výhradami) a současně západní hranice Polska. Následovaly další bilaterální smlouvy, podepsané v Berlíně a ve Varšavě. Poslední z nich byla podepsána v prosinci 1973 v Praze. Významným stratégem a zároveň šedou eminencí Ostpolitik byl Brandtův důvěrník Egon Bahr, jenž si spolu s Henry Kissingerem vysloužil přídomek „Metternich détente“.

Přes tyto podstatné ústupky se západoněmečtí politici nevzdali konečného cíle – znovusjednocení Německa –, třebaže uznali, že je nerealistické uvažovat o hranicích z roku 1937. Tohoto cíle však nechtěli dosáhnout náhlou vzpourou proti režimu NDR, nýbrž adaptací Bahrova hesla *Wandel durch Annäherung* a *Wandel durch Handel* (sblížením a obchodem ke změně). Politické koncese v Moskvě, ve východním Berlíně a ve Varšavě vykupovala bonnská vláda technologickou a finanční pomocí, někdy i výkupným za každou odstoupenou „duši“ jako v dobách nevolnictví; např. své „politické vězně“ prodávaly orgány NDR do SRN za necelých 100 000 DM za osobu (celkově jich bylo vykoupěno 34 000); rumunský diktátor Ceaucescu prodával v rámci Ostpolitik své německé poddané ze Sedmíhradska „kus“ za 8 000 DM.

Garton Ash ve své knize nic nevynechává, nic nepřikrášluje. Konstatuje, že *pragmatická německá realpolitik vedla nevyhnutelně ke konfliktu mezi bonnskou Ostpolitik a disidenty ve východní Evropě*. Na rozdíl od Washingtonu, jenž na sovětskou invazi do Afghánistánu a na vyhlášení stanného práva v Polsku odpověděl hospodářskými sankcemi, pokračovala bonnská vláda tíše a bez protestů ve své Ostpolitik. Potlačení polské Solidarity nevedlo socialistu Helmuta Schmidta k žádnému projevu solidarity s polskými dělníky. V lednu 1982 Egon Bahr prý prohlásil, jestliže se Němci dokázali zřítí svého požadavku národní jednoty proto, aby byl zachován mír, musejí se podle téže logiky Poláci zřítí svého požadavku politické svobody. Paradoxy Ostpolitik přesně shrnul Václav Havel ve svém poděkování za cenu německých knihkupců v říjnu 1989, v němž pochválil politiky SRN za détente, ale hned v druhé větě jim připomněl, že jejich Ostpolitik vedla k popření svobody. Garton Ash logicky uzavírá, že *„normalizace à la Husák byla předpokladem pro normalizaci à la Brandt“*. Tony Judt ve své brilantní recenzi knihy Gartona Ashe (*The New York Review of Books*, 16. 12. 1993) charakterizuje tento fenomén památným citátem z Thomase Manna (*Kouzelný vrch*): *„Vous aimez l'ordre mieux que la liberté. Toute l'Europe le sait...“*

Byla Ostpolitik úspěšnou? Garton Ash se domnívá, že ano, přestože ji označuje za problematickou z hlediska morálního, protože byla proscena korupcí z obou stran. Osamostatnila SRN jako mezinárodní faktor, vedla k usmíření se sousedy, ke sbližení obou německých států, pomohla miliardovými kredity zbankrotovanému hospodářství NDR, Polska a SSSR a přivedla na území SRN tisíce přesídlelců německé národnosti z celé východní Evropy a ze SSSR (v roce 1986 „pouhých“ 40 000 zahraničních Němců obdrželo víza, v roce 1989 už 377 000 a v roce 1990 překročil jejich počet 400 000).

Garton Ash líčí, jak různě aktéři Ostpolitik hodnotili její dopad na Gorbačovovu politiku. Tak např. veterán sovětské diplomacie Valentin Falin jednou tvrdil, že Ostpolitik byla tím rozhodujícím faktorem, jenž ovlivnil Gorbačova. (Tento názor je např. obhajován v Brandtových pamětech.) V jiném interview zase zdůraznil, že to bylo Reaganem inspirované americké strategické zbrojení, které přivedlo Sověty ke ztrátě dechu a k ústupu z Německa. Znamý americký interpret německé tematiky, profesor Stanfordské univerzity

Gordon Craig, tvrdí ve své recenzi Ashovy knihy (Foreign Affairs, Jan/Feb 1994), že slyšel tento názor potvrzený osobně z úst Helmuta Schmidta, Helmuta Kohla a Hans-Dietricha Genschera: zásadní revizi sovětského stanoviska v německé otázce prý způsobilo americké rozhodnutí rozestavět rakety typu Pershing na území SRN.

Domnívám se, že sjednocení Německa nelze připsat na konto Ostpolitik. To bylo mimo její program. V Brandtových intencích bylo šetřit a neohrožovat NDR. Funkcionáři SPD si nakonec lépe rozuměli s nomenklaturou SED. O sjednocení rozhodli demonstranti v ulicích Lipska a Berlína, na něž se režim neodvážil poslat tanky poté, co Gorbačov v Moskvě odmítl nasadit sovětská vojska v případě nepokojů. To, že se policejní stát NDR zhroutil koncem roku 1989, lze připsat na vrub Ostpolitik jen nepřímo. Bylo to její neplánované finále? S odpovědí na tuto otázku Garton Ash moc čtenáři ve své závěrečné kapitole nepomůže. Je nerozhodný, opakuje se a dává přednost „smíšenému pocitu naděje a skepse“.

Zmíněný Gordon Craig vsadil svou soudnost historika na ukončenou bilanci: pro něho Ostpolitik definitivně skončila zhroucením NDR a sloučením obou německých států. Osobně se domnívám, že po přestávce, kterou v současné době absolvujeme, Ostpolitik vstoupí do své třetí fáze. Bude to Ostpolitik vycházející nikoli z Bonnu, z ospalého města střední velikosti na břehu Rýna, nýbrž z Berlína, z hlavního města Evropy 21. století, *a pone-se v sobě jednu velikánskou neznámou: novou německou identitu, která bude zároveň ovlivňovat a bude ovlivňována událostmi na východ od Labe.*

Milan Hauner